

Salonitanski spomenici i natpisi o istočnjačkim religijama
*Petar Selem - Inga Vilogorac Brčić, Religionum Orientalium
 monumenta et inscriptiones Salonitani (ROMIS), III. sv. zbornika
 Znakovi i riječi. Signa et litterae, Zagreb: FF press, 2012.*

Istočnjački su kultovi u Saloni, prijestolnici rimske provincije Dalmacije, potvrđeni nizom predmetnih i epigrafskih izvora. Datiraju se od helenističkog razdoblja do 4. stoljeća poslije Krista i svjedoče o popularnosti božanstava egipatskog, maloazijskog, sirijskog i perzijskog podrijetla. Navedeni su spomenici zajedno okupljeni, analizirani i interpretirani u knjizi *Religionum Orientalium monumenta et inscriptiones Salonitani (ROMIS)*. Izdana je kao treći svezak *Signa et litterae*, publikacije projekta “Mythos – cultus – imagines deorum” prof. dr. Petra Selema, koji je autor poglavlja o kultovima egipatskih bogova te perzijskoga Mithre. Inga Vilogorac Brčić obradila je spomenike kultova frigijskih Kibebe i Atisa te manje zastupljenih religija (Dunavski konjanici, Židovstvo, Sirijski Bogovi, Dolihen, Sabazije, Men). Autor jedne kataloške jedinice unutar cjeline o Sirijskim Bogovima je Miroslav Glavičić. Knjiga obuhvaća 226 stranica, a opremljena je fotografijama spomenika, kazalima imena, bogova i kulturnih pojmova. Pisana je dvojezično: u dva stupca engleski tekst prati hrvatski izvornik.

ROMIS je podijeljen na više cjelina i svaka od njih počinje kratkim uvodom s osnovnim podacima o povijesti pojedinog kulta, zastupljenosti i širenju u rimskome svijetu te provinciji Dalmaciji. Slijede kataloške jedinice koje sadrže podatke o vrsti spomenika, materijalu od kojeg je načinjen, dimenzijama, vremenu i mjestu nalaza, smještaju, dataciji, literaturi u kojoj je objavljen, a potom detaljan opis, analizu i interpretaciju spomenika. Uz predloženo čitanje natpisa donesene su i razlike u dosadašnjim čitanjima (*variae lectiones*) te prijevod natpisa na hrvatski, odnosno, engleski jezik. Unutar nekih cjelina pod naslovom *Addenda* obrađeni su spomenici koji se povezuju s određenim istočnjačkim kultom, ali nema dokaza koji bi to pouzdano potvrdili. Na kraju svake cjeline nalaze se popis literature te fotografije dostupnih spomenika.

Prva cjelina pod naslovom *Aegyptiaca Salonitana* (str. 9-76) obuhvaća spomenike s prikazima božanstava izidinskog kruga: Izide, Izide-Hathor, Serapisa, Ozirisa, Harpokrata, Jupitera-Amona, Anubisa, Hermanubisa, Besa i Hermesa-Thota. Dva su natpisima ujedno i jedini epigrafski dokazi egipatskih kultova u salonitanskom ageru. Na jednom je potvrđeno postojanje bratovštine Serapisova kulta u Saloni, dok je na drugom svjedočanstvo podučavanja u izidinskoj vjeri. Predmetni izvori s likovnim prikazima, u vidu kipova, amuleta, svjetiljki, gema i šauabtija, koji su detaljno opisani u ovoj cjelini, potvrđuju da su spomenuti kultovi bili prilično zastupljeni u Saloni.

Za razliku od egipatskih kultova, kojima su glavna potvrda figuralni spomenici, o postojanju kulta frigijske Kibebe, rimske Velike Majke, i Atisa glavni izvor su rimski natpisi. Druga cjelina knjige, pod naslovom *Metroaca Salonitana* (str. 79-154), bavi se predmetnim i epigrafskim izvorima koji su svjedočanstva različitih aspekata kulta Kibebe i Atisa. Obraden je dvadeset jedan natpis posvećen Velikoj Majci. Uglavnom bilježe gradnju, obnovu ili opremu svetišta i hramova. Natpisi su zabilježeni na zavjetnim ili nadgrobnim pločama, žrtvenicima i arhitravima. Štovanje Atisa na području salonitanskog agera nije potvrđeno epigrafskim izvorima, ali tri kamena i dva brončana kipa ovog

frigijskog božanstva potvrđuju njegovu prisutnost. Od figuralnih spomenika detaljno je opisano i osam Kibelinih kipova. Niz spomenika, uglavnom nadgrobnoeg karaktera, mogli bi se dovesti u vezu s kultom Velike Majke i Atisa zbog likovnih prikaza tužnih Istočnjaka, sačuvanih izraza ili potencijalno teofornih imena, no nema potvrda koje bi to pouzdano svjedočile.

U cjelini *Mithriaca Salonitana* (str. 157-180) spomenici su kulta perzijskoga Mithre. Opisano je trinaest reljefnih kulturnih ploča s prikazom tauroktonije, sačuvanih u cijelosti ili fragmentarno. Analizirani su potom jedna natpisna ploča i četiri žrtvenika s posvetama. Posvete su upućene Bogu Sunca (*Deo Soli*), Nepobjedivome Bogu Mithri (*Deo invicto Mithrae*), a na jednom žrtveniku je posveta Stijeni iz koje je Mithra rođen (*Petr/a/e Genetrici*).

Posljednja cjelina, *Religiones aliae* (str. 183-219), podijeljena je na više poglavlja posvećenih istočnjačkim kultovima koji su potvrđeni manjim brojem spomenika. Kult Dunavskih konjanika (str. 184-193) posvjedočuje sedam zavjetnih pločica s reljefima, ali nijedan epigrafski izvor iz kojeg bi se moglo saznati nešto više o bogovima ili njihovim sljedbenicima. Potvrda židovstva (str. 194-205) dva su dovratnika grobnice s natpisima te ulomak sarkofaga, svjetiljka i gema s prikazom minore. Sačuvane su dvije posvete Sirijskim Bogovima, Atargatis i Hadadu. Jedna je nađena u blizini Zadra, a druga u Solinu, a objema je dedikant isti salonitanski sevir flavijal (str. 206-209). Jedan se natpis pouzdano, jedan potencijalno odnosi na kult Jupitera Dolihenskog (str. 214-217), jedna je posveta upućena frigijskome bogu Menu (str. 218-219), a salonitanski teoforni kognomen Sabazijan uputio bi na štovanje tračkog Sabazija (str. 210-213).

Nove interpretacije niza spomenika važan su prinos *ROMIS*-a istraživanju povijesti istočnjačkih kultova u Saloni. Ovim su korpusom, k tomu, prvi put na jednom mjestu sakupljeni dosad objavljeni salonitanski spomenici istočnjačkih kultova, što omogućuje usporedno proučavanje njihova širenja i zastupljenosti, te različitih povijesnih fenomena, skupina sljedbenika, svetih mjesta, svetkovina i obreda u dalmatinskoj prijestolnici. Prinos je to, napokon, proučavanju povijesti istočnjačkih kultova u čitavoj rimskoj provinciji Dalmaciji.

Ana Noković

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 45

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2013.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 45

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Damir Boras

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek),
Hrvoje Petrić (rani novi vijek), Željko Holjevac (moderna povijest),
Tvrтко Jakovina (suvremena povijest), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest), Zrinka
Blažević (teorija i metodologija povijesti)

Međunarodno uredničko vijeće / International Advisory Board

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nada Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama/The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Ivanka Cokol

Boris Bui

Lektura

Julija Barunčić Pletikosić

Tisak

Zrinski d.d. Čakovec

Naklada

300 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*